

W POSZUKIWANIU OSOBOWOŚCI CZŁOWIEKA: CZYNNIKOWE TEORIE CECH ORAZ TEORIE UTAJONEGO POZNANIA

Łukasz Palt
Uniwersytet Śląski

Abstrakt. Osobowość jest konstruktem od dawna „zadomowionym” w psychologii. Cattell w latach 50. wprowadził pojęcie cechy jako narzędzia służącego do jej opisywania. Kolejni badacze podążyli za jego tokiem myślenia, rozwijając jego postulaty teoretyczne oraz poszukując zestawu cech uniwersalnego dla wszystkich ludzi. Równolegle rozwiały się teorie utajonego poznania, koncentrujące się na nabywaniu przez człowieka wiedzy o sobie i innych oraz na tym, w jaki sposób owa wiedza wpływa na zachowanie jednostki. Najnowsze badania z dziedziny kognitywistyki pozwalają odnaleźć wspólne punkty obu nurtów oraz dają nadzieję na zintegrowanie teorii osobowości w jedną spójną całość.

Słowa kluczowe: czynnikowe teorie osobowości, teorie utajonego poznania, biologia osobowości, biologia poznania

Wstęp

Osobowość jest konstruktem zajmującym istotne miejsce w strukturze wiedzy psychologicznej. Z racji natury badanego zjawiska (będącego fenomenem zarówno ogólnoludzkim, jak i jednostkowym), psychologia osobowości aspiruje do miana podejścia najogólniejszego, a przy tym integrującego największą ilość badań (Oleś i Drat-Ruszczak, 2008). Wspomniana gałąź nauki definiuje obszar swoich badań jako konstrukt pozwalający na przewidywanie zachowania określonej jednostki w określonej sytuacji (Cattell, 1950). Tak skonstruowane pojęcie – o szerokim zakresie znaczeniowym – wygenerowało wyjątkowo dużą ilość podejść teoretycznych i empirycznych w badaniach nad osobowością.

Jako pierwsi opisywanym obszarem tematycznym zajęli się psychoanalitycy (zob. Kutter, 2000). Jednak brak zdefiniowania przedmiotu badań oraz wielokrotnie krytykowana metodologia dały asumpt do powstania kolejnych paradygmatów (Hall, Lindzey i Campbell, 2010). Wśród najbardziej znanych można wymienić personologię Murraya, autonomię funkcjonalną Allporta, konstrukty osobiste Kelly’ego czy teorię społecznego uczenia się Bandury. W ostatnim dziesięcioleciu prym wiodły przede wszystkim czynnikowe teorie osobowości (McCrae i Costa, 2005; Lee i Ashton, 2004), które aspirowały do miana najpełniejszych ujęć opisywanego przedmiotu badań. Pierwsze lata XXI w. przyniosły również rozwój teorii bio-

logicznych (DeYoung i Gray, 2009) oraz utajonej samowiedzy (Schnabel, 2004), które mają ambicję opisaną osobowości przez pryzmat prawidłowości funkcjonowania centralnego układu nerwowego.

Jakkolwiek przy pierwszym spojrzeniu wymienione podejścia wydają się wychodzić z różnych założeń i proponują odmienne postulaty, ich dogłębniejsze przestudiowanie ujawnia wiele wspólnych punktów. Celem niniejszego artykułu jest opisanie dwóch wiodących ujęć teoretycznych: czynnikowej teorii osobowości oraz teorii utajonego poznania, a następnie zarysowanie kierunku, który powinien zostać objęty podczas prób integracji obu wspomnianych nurtów.

Teoria szesnastu czynników Cattella

Kluczowym pojęciem teorii czynnikowych jest pojęcie cechy. Zostało ono wprowadzone jako alternatywa dla pojęcia typu (osobowości), szeroko wykorzystywanego w ujęciach klinicznych (Cattell, 1950). Pozwoliło to na odejście od poszukiwania zbieżnych wzorców właściwości jednostki w kierunku odkrywania struktury psychicznej wywnioskowanej z obserwowanego zachowania, w celu wyjaśnienia regularności czy spójności tego zachowania (Hall, Lindzey i Campbell, 2010). Statystyczną podstawą wyróżnienia cech stała się metoda wiązek korelacji (Cattell, 1971). Zastosowanie zaawansowanych metod matematycznych pozwoliło na precyzyjne wyróżnienie zestawu cech opisujących całość osobowości oraz struktury jaką owe cechy przyjmują.

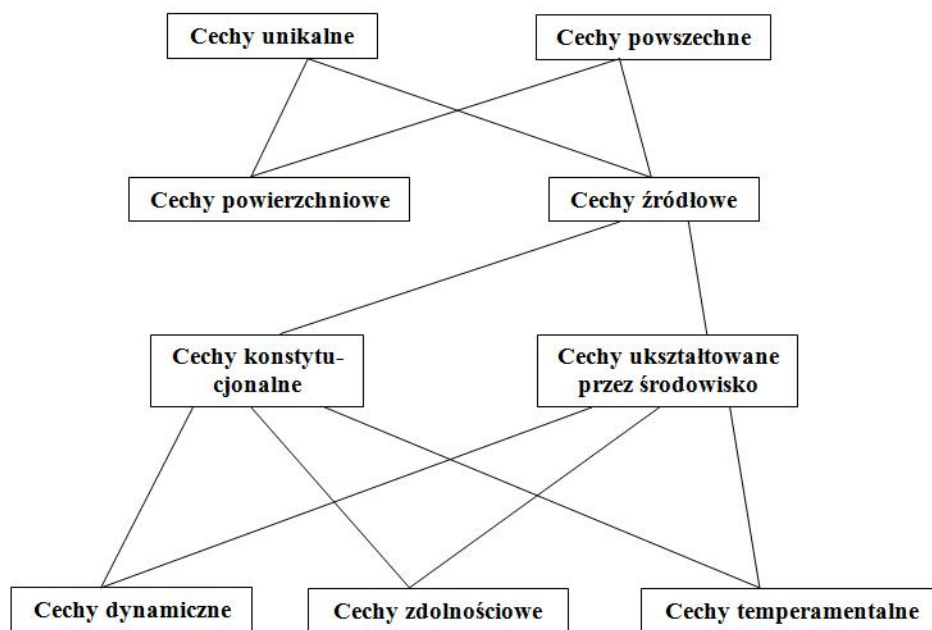
Punktem wyjścia dla teorii Cattella było sformułowane przez Allporta założenie zwane hipotezą leksykalną. W jej myśl każdy aspekt zachowania jednostki wpływający na nią samą oraz jej otoczenie jest reprezentowany przez symbol zawarty w słowniku (Cattell, 1950). Z tego powodu podstawowym postulatem teoretycznym opisywanej teorii było wprowadzenie sfery osobowości, będącej przestrzenią pomieszczającą reprezentatywną próbę terminów określających cechy osobowości w danym języku (Cattell, 1948). Ze sfery osobowości wyprowadza się za pomocą procedur obliczeniowych czynniki grupujące podobne znaczeniowo terminy. Powstały w ten sposób zestaw cech stanowi opis uniwersalnych składników tożsamości człowieka. Są one strukturami mentalnymi (elementami umysłu), w taki sam sposób, jak jądro ogoniaste jest strukturą mózgu (Cattell, 1950). Z tego powodu większość cech osobowości jest odziedziczalna (Cattell, 2009).

Jak już wspomniano, cechy układają się w hierarchiczną strukturę (Cattell, 1950; Cattell, 2009; Barton, Cattell i Conner, 1972; Pervin i John, 2002; zob. rys. 1). Na podstawowym poziomie podziału wyróżnia się dwa ich rodzaje: (1) unikalne i powszechne oraz (2) powierzchniowe i źródłowe. Cechy powszechne reprezentują zachowania wspólne każdemu przedstawicielowi gatunku ludzkiego¹, zaś unikalne – właściwe wyłącznie danej osobie. Z kolei cechy powierzchniowe są zbiorem zewnętrznych zmiennych występujących łącznie,

¹ Warto nadmienić, że niektórzy badacze donoszą, iż również wśród przedstawicieli innych gatunków można wyróżnić cechy osobowości uważane pierwotnie za właściwe wyłącznie ludziom (Bouhard i Loehlin, 2001).

podczas gdy cechy źródłowe są zmienną determinującą wszystkie związane z nią powierzchniowe przejawy zachowania.

Pozostałe cechy wywodzą się z tych wyżej opisanych. Cechy konstytucjonalne są rezultatem odziedziczonego przez jednostkę genotypu, podczas gdy cechy ukształtowane przez środowisko powstają przede wszystkim wskutek oddziaływań warunku zewnętrznego wobec organizmu. Cechy dynamiczne odpowiadają za zachowania motywacyjne jednostki (dążenie do określonego celu lub unikanie określonej sytuacji bądź działań), zaś cechy zdolnościowe determinują skuteczność osiągania owych celów. Wreszcie cechy temperamentalne opisują wzór reagowania emocjonalnego i behawioralnego jednostki.

Rys. 1: Struktura osobowości; źródło: Cattell, 1950, s. 35.

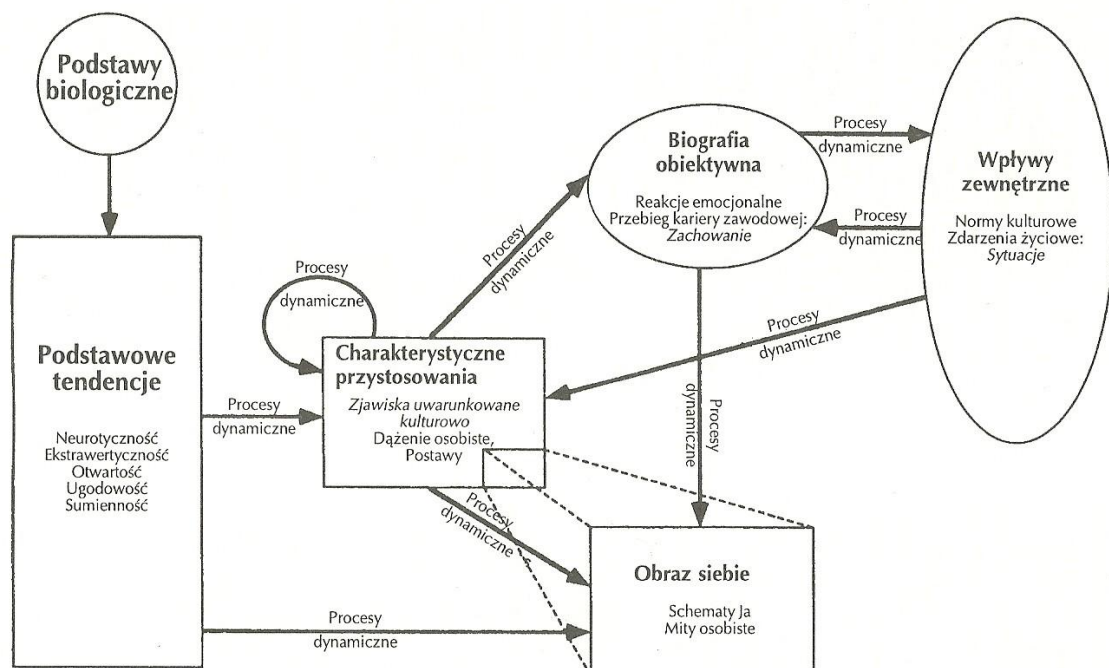
Teorie „wielkich” (ang. *big*) czynników

Kontynuatorami metodologii Cattella byli Eysenck oraz Myers i Briggs (Fazeli, 2012). Pierwszy z wymienionych w swojej teorii koncentrował się przede wszystkim wokół neuronalnych korelatów osobowości, podczas gdy wspomniane badaczki stworzyły koncepcję opartą na teorii Junga. Następnie rozpoczął się okres tworzenia teorii, która ostatecznie przyjęła postać Pięcioczynnikowego Modelu Osobowości (PMO; Pervin i John, 2002). Pierwszą wersję modelu stworzył Norman, wyróżniając pięć czynników: surgencję, ugodowość, sumienność, stałość emocjonalną i kulturę (Ashton i in., 2006). Swoją współcześnie przyjętą formę PMO zawdzięcza badaniom McCrae i Costy (2005), którzy nadali modelowi ostateczny kształt.

Podstawą PMO, podobnie jak to było w przypadku teorii Cattella, jest pojęcie cechy. Autorzy definiują je jako „wymiary różnic indywidualnych pod względem tendencji do wykazywania spójnych wzorców w zakresie myślenia, uczuć i działania” (McCrae i Costa, 2005,

s. 40). Prowadzenie badań w wielu językach pozwoliło wyłonić pięć cech, grupujących różne wzorce zachowań: neurotyczność, ekstrawertyczność, ugodowość, sumienność oraz otwartość na doświadczenie (Siuta, 2009). Czynniki te składają się na sferę osobowości o dualistycznej konstrukcji, której elementami są komponenty centralne i peryferyczne (McCrae i Costa, 2005). Pierwsze z wymienionych zawierają w sobie trzy konstrukty: (1) podstawowe tendencje (wymienione wyżej cechy osobowości), (2) charakterystyczne przystosowania (zachowania uwarunkowane kulturowo oraz dążenia jednostki) i (3) obraz siebie (schematy Ja i mity osobiste). Z kolei w skład komponentów peryferyjnych wchodzi: (1) podstawy biologiczne (przede wszystkim odziedziczony genotyp), (2) biografia obiektywna (reakcje emocjonalne jednostki, przebieg kariery zawodowej i przeszłe zachowanie) oraz (3) wpływy zewnętrzne (normy kultury, zdarzenia i sytuacje życiowe). Komponenty centralne kształtują zdarzenia, myśli i odczucia składające się na komponenty peryferyjne, z wyjątkiem podstaw biologicznych, które są wyłączną determinantą podstawowych tendencji.

Komponenty centralne (symbolizowane na rys. 2 przez prostokąty) są elementami osiowymi warunkującymi zachowanie człowieka w określonej sytuacji. Podstawowe tendencje są warstwą, na której w trakcie życia jednostki budowane są charakterystyczne przystosowania (schematy zachowania, myślenia o osobie oraz postawy) nabywane w drodze uczenia się. Ich częścią jest obraz siebie, wyróżniony w modelu ze względu na duże zainteresowanie psychologii tym obszarem badawczym. Z kolei komponenty peryferyczne (reprezentowane na rys. 2 przez owale) są elementami środowiska, pamięci oraz wyposażenia genetycznego, które wchodzi w interakcje ze składnikami centralnymi. Podstawy biologiczne są wyłączną determinantą cech osobowości. Z kolei biografia obiektywna jest pamięciowym zapisem zachowania jednostki w środowisku. Pozostaje ona pod wpływem (podobnie jak schematy zachowania) zewnętrznego świata, równocześnie go modyfikując poprzez działania jednostki.

Rys. 2: Struktura osobowości w PMO; źródło: McCrae i Costa, 2005, s. 228.

Spośród wielu postulatów teoretycznych PMO (por. McCrae i Costa, 2005), najistotniejsze wydają się trzy: odziedziczalności, uniwersalności i hierarchiczności. W myśl pierwszego z nich osobowość człowieka jest całkowicie zdeterminowana jego genotypem, zaś jej rozwój przebiega zgodnie z „wytycznymi” zawartymi w DNA (innymi słowy, w przeciwieństwie do teorii Cattella, negowany jest wpływ środowiska na rozwój jednostki). Drugie z założeń dotyczy występowania cech osobowości. Zgodnie z modelem każdy z czynników w pewnym natężeniu może zostać zaobserwowany u każdego człowieka. Wreszcie zgodnie z trzecim założeniem czynniki są ułożone hierarchicznie – od specyficznych i wąskich charakterystyk po pięć nadrzędnych super-cech składających się na model.

Część badań prowadzonych nad PMO, które były realizowane w innych językach, niż angielski, dała odmienne rezultaty (Ashton i Lee, 2001). Doprowadziły one do wyróżnienia szóstego czynnika (uczciwości-pokory), a zarazem do przeformułowania modelu w pewnym stopniu (Lee i Ashton, 2006). W efekcie tych prac przedefiniowano niektóre czynniki, zaś elementy innych włączono w struktury pierwotnie uważane za odmienne.² Przeważającym argumentem skłaniającym badaczy do zaakceptowania nowego czynnika było odkrycie, że model sześcioczynnikowy wyjaśnia więcej wariancji, niż jego poprzednik (Ashton i Lee, 2009).

Autorzy modelu sześcioczynnikowego podtrzymują postulaty teoretyczne wypracowanego przez McCrae i Costę (2005), dodając jednak do nich nową warstwę meta-czynników (Ashton i Lee, 2001; Lee i Ashton, 2006). W jej skład wchodzi (a) tendencje do funkcjonowania jednostki w obszarze motywacyjnym (orientacja na relacje, wykonywanie zadań i aktywność intelektualną) oraz (b) tendencje pro- i antyspołeczne. Pierwszy czynnik związany jest z ekstrawertycznością (przyciąganie społecznej uwagi), sumiennością (planowanie, organizowanie i sprawdzanie jako sposób na podniesienie jakości i skuteczności wykonywanego zadania) oraz otwartością na doświadczenie (wyobrażenia, uczenie się i myślenie abstrakcyjne, a także generowanie lub zrozumienie pomysłów). Z kolei cechami składającymi się na drugi czynnik są: ugodowość, emocjonalność i uczciwość-pokora.

Teorie utajonego poznania

„Utajone [poznanie] jest introspektywnie niedostępnym (lub niewłaściwie zidentyfikowanym) śladem przeszłego doświadczenia, które jest mediatorem dla reakcji [jednostki – Ł.P.]” (Greenwald i Banaji, 1995, s. 5). Wczesne próby jego zgłębienia sięgają czasów psychoanalizy (Payne i Gawronski, 2010), jednak skoncentrowanie się na świadomym przetwarzaniu informacji, które było efektem zaistnienia w psychologii paradygmatu poznawczego, sprawiło, że ten aspekt badań był przez dłuższy czas pomijany (Banse i Greenwald, 2007). Dopiero badania nad selektywnością uwagi oraz nieświadomymi obszarami pamięci przywróciły zainteresowanie utajonym poznaniem (Payne i Gawronski, 2010; Nęcka, Orzechowski i Szymura, 2008).

² Dokładne omówienie dokonanych zmian można odnaleźć w pracach Lee i Ashtona (2004; 2006).

Wspomniane kierunki badań doprowadziły do wprowadzenia rozróżnienia na reakcje automatyczne i kontrolowane (Hughes, Barnes-Holmes i Vahey, w druku). Kolejne dociekania, m.in. koncentrujące się na porównywaniu wyników pomiarów kwestionariuszowych i dokonywanych innymi metodami (zob. Banse i Greenwald, 2007), pozwoliły sformułować teorię podwójnego procesu. W myśl jej założeń rozróżnia się umysł, który jest doświadczany przez podmiot (*explicite*) oraz umysł, który w podmiocie działa automatycznie, nieintencjonalnie i poza świadomością (*implicite*) (Nosek, 2007). Umysły te badacze ujmują zgodnie z dwoma tradycjami: jako konstrukty odrębne od siebie jakościowo oraz jako przeciwległe bieguny tego samego kontinuum, na którym można ulokować wszystkie procesy poznawcze (Carlston, 2010).

Modele utajonego poznania wywodzą swoje fundamenty teoretyczne z opisów pamięci, przede wszystkim z sieciowej teorii pamięci (Nęcka, Orzechowski i Szymura, 2007; Carlston, 2010). Zakładają one, że informacje zakodowane są w umyśle w postaci powiązanych ze sobą węzłów. Próba wydobywania wspomnień wiąże się ze wzbudzeniem rozprzestrzeniającym się po sieci. Każdy węzeł może zostać pobudzony albo zahamowany. Przyjmuje się również, że węzły zawierające informacje podobne semantycznie mają tendencję do wzbudzania się nawzajem, podczas gdy węzły o przeciwstawnej lub niezwiązanej treści – hamowania.

Jedną z prób całościowego ujęcia problemu jest zunifikowana teoria utajonych postaw, stereotypów, samooceny i obrazu Ja Greenwalda i zespołu (2002). Jej podstawy opierają się w głównej mierze o teorię zarysowaną w poprzednim akapicie. Autorzy zakładają, że każde pojęcie (reprezentujące osobę, grupę albo cechę) jest z różną siłą powiązane z innym pojęciem, od której to siły zależy ich wzajemne wzbudzanie się. Pojęcia te składają się na sieć wiedzy społecznej, która pomieszcza większość doświadczeń jednostki związanych z interakcją ze środowiskiem. Centralnym elementem sieci jest obraz Ja, zaś z nim związane są z różną siłą kategorie odnoszące się do każdego elementu świata napotkanego przez jednostkę. Zakłada się przy tym, że z obrazem Ja związane są przede wszystkim pojęcia o wartości pozytywnej (jako gwarancja wysokiej samooceny).

Opisywana sieć funkcjonuje według pewnych praw. Jeśli dwa niezwiązane albo słabo związane węzły połączone są z trzecim (wspólnym dla nich) węzłem (tzw. pierwszorzędne połączenie), wówczas siła ich połączenia zwiększy się. Połączeń tego typu będzie mniej, jeśli węzły są spolaryzowane (zawierają przeciwstawne semantycznie treści), a ponadto nawiązywanie połączeń ze wspólnymi węzłami trzecimi w takim przypadku będzie napotykało na opór sieci. Wreszcie w sytuacji, w której pojęcie jest „zmuszane” do nawiązania połączenia ze spolaryzowanymi węzłami, zostanie rozbite na dwa pod-pojęcia, nawiązujące odpowiednie połączenia.

Teorie utajonej samowiedzy

Teorie utajonej samowiedzy są nurtem badawczym rozwijającym się równolegle z teoriami utajonego poznania, lecz mającymi wspólne założenia teoretyczne. Inne są jednak korzenie obu gałęzi psychologii. Opisywana wywodzi się z teorii konstruktów osobistych Kelly’ego, której założenia przypominają zasady funkcjonowania sieci wiedzy społecznej

przedstawione w poprzednim paragrafie (por. Hall, Lindzey i Campbell, 2010). Konstrukty pełnią funkcję węzłów sieci, zaś wzbudzenie jednego z nich skutkuje wzbudzeniem konstruktorów z nim powiązanych. Kolejną poznawczą teorią osobowości była koncepcja Brunera i Taugiriego, ujmująca Ja jednostki z punktu widzenia konstruktywizmu poznawczego (Greenwald i Banaji, 1995).

Przyjęcie przez szerokie grono psychologów opisanego już zunifikowanego modelu Greenwalda i zespołu (zob. poprzedni paragraf) oraz powiązanej z nim metody badawczej – Testu Utajonych Skojarzeń (*Implicit Association Test*, IAT; Greenwald, McGhee i Schwartz, 1998) – spowodowało próby korelowania wyników kwestionariuszy osobowości z rezultatami uzyskanymi za pomocą IAT. Jednak uzyskiwanie niewielkie korelacje, sprzeczne układy czynników i niewielki procent wyjaśnianej wariancji (por. Yovel i Friedman, 2013; Steffens i König, 2006) spowodowały, że zaczęto sądzić, iż oba narzędzia dają różne obrazy tego samego konstruktu (Siers i Christiansen, 2012). Rozwijające się równolegle do nurtu korelacyjnego badania nad utajoną samowiedzą pozwoliły wyjaśnić uzyskane rezultaty.

Samowiedza (obraz Ja) jest siecią składającą się ze skojarzeń pomiędzy wiedzą o sobie, cechach osobowości oraz rolach społecznych (Schnabel i Asendorpf, 2010). Składa się ona z trzech atrybutów: (1) refleksyjnej świadomości (umiejętność obserwowania źródła własnych myśli); (2) interpersonalnej natury (obraz Ja jest zawsze częścią grupy społecznej, a jego funkcją jest nawiązywanie więzi z innymi); (3) funkcji wykonawczej (sprawowanie kontroli nad zachowaniem). Obraz Ja może być jawny albo niejawny. Jawny związany jest z funkcjonowaniem społecznym i uzyskiwaniem uznania, podczas gdy niejawny – z zaspokajaniem impulsywnych potrzeb. Zasady funkcjonowania samowiedzy są takie same, jak sieci wiedzy społecznej opisanej przez Greenwalda i zespół (2002).

Teorią odwołującą się bezpośrednio do różnic w wynikach pomiarów bezpośrednich i pośrednich jest Model Refleksyjno-Impulsywny (Schnabel, Asendorpf i Greenwald, 2007; Schnabel, 2004; por. Schnabel, Banse i Asendorpf, 2006). Zgodnie z jego podstawowym założeniem człowiek przetwarza informacje za pomocą dwóch procesów: (1) refleksyjnego (zachowanie jest rezultatem zdaniowego rozumowania) oraz (2) impulsywnego (zachowanie jest rezultatem pobudzenia rozchodzącego się pomiędzy pojęciami, które są ze sobą skojarzone). Jedynie proces jawny dostępny jest świadomości poprzez introspekcję.³ Jego rezultaty są efektem etapowego procesu decyzyjnego. Tymczasem proces impulsywny funkcjonuje zgodnie z prawami rozchodzenia się pobudzenia w sieci skojarzeń, zaś jego działanie jest niezbędne do funkcjonowania procesu refleksyjnego. Procesy te mogą działać synchronicznie albo antagonistycznie, zaś różnią się między sobą przede wszystkim stopniem dostępności obserwującego się podmiotu.

³ Oznacza to, że jedynie on jest mierzalny za pomocą testów osobowości.

W kierunku integracji: Wnioski płynące z badań neuropsychologicznych

Zarysowane w poprzednich paragrafach teorie pozornie wydają się operować odrębnymi pojęciami oraz opisywać różne od siebie zjawiska. Niemniej jednak rozwijające się intensywnie od kilkunastu lat badania kognitywistyczne oraz neuropsychologiczne pozwalają żywić nadzieję na zintegrowanie oryginalnie różnych koncepcji teoretycznych w jedną (Przybysz, 2009). Przedstawiony w następnych akapitach przegląd literatury daje przesłanki wskazujące na realność takiego przedsięwzięcia.

Nikt nie poddaje już w wątpliwość stwierdzenia, że cechy osobowości są efektem interakcji genotypu z wymaganiami środowiska (Zuckerman, 2006). Obecnie wpływ genów na osobowość człowieka wyjaśniany jest za pomocą modeli poligenicznych, zgodnie z którymi każda cecha osobowości warunkowana jest przez konglomerat genów, z których każdy pojedynczo ma jedynie niewielką siłę oddziaływania (Gillespie i Martin, 2006). Przyjmuje się, że najbardziej podstawowymi cechami osobowości są ekstrawertyczność i neurotyczność. Ekstrawertyczność związana jest z poszukiwaniem nagrody, zaś neurotyczność – z wrażliwością na karę. Cechy te są w największym stopniu determinowane wpływem genotypu (Clark i Watson, 2008).

Wspomniane mechanizmy związane są z funkcjonowaniem dopaminy oraz serotoniny. Pierwszy z wymienionych neuroprzekaźników odpowiada za behawioralną orientację na nowe bodźce, zaś drugi – z hamowaniem zachowań w nowych sytuacjach (Zuckerman, 2006). Z kolei endogenne opiaty oraz ich antagoniści regulują aktualny nastrój (Depue, 2006), który odpowiada elementom neurotyczności oraz ekstrawertyczności. Dopamina odpowiada również za aktywność poznawczą hipokampu w zakresie zapamiętywania, przywoływania i przetwarzania informacji (Falcone i in., 2011).

Badania nad anatomicznym podłożem cech osobowości oraz elementów utajonego poznania ukazują, że te same struktury mózgu odpowiadają za elementy kluczowe dla obu nurtów teoretycznych (zob. DeYoung i in., 2010; Ito, 2010). Ciało migdałowe, które jest pobudzane w odpowiedzi na jawne i utajone procesy ewaluacyjne, a także na pozytywne i negatywne bodźce, jest również okolicą związaną z ekstrawertycznością. Z kolei kora przedniego zakrętu obręczy odpowiada za przetwarzanie silnych konfliktów znaczeniowych pomiędzy przetwarzanymi informacjami, a ponadto jest strukturą uznawaną za część sieci neuronalnej utożsamianej z neurotycznością. Kora przedczołowa aktywuje się w sytuacji wywierania zewnętrznego nacisku na przejawianie określonego zachowania. Jest ona przy tym jedną ze struktur, w których lokuje się sumienność. Wreszcie skroniowa sieć uwagi odpowiada za jawny i utajony proces kategoryzacji bodźców, będąc przy tym ośrodkiem ugodowości.

Neuronalnych podstaw osobowości oraz utajonego poznania poszukiwano także w funkcjach spełnianych przez określone obszary ośrodkowego układu nerwowego. Herrington wraz z zespołem (2006), odkryli, że depresyjność i lękowość związane są z asymetrią funkcjonalną półkul mózgowych, w szczególności zaś płatów czołowych. Podobnie procesy decyzyjne związane są z funkcjonowaniem płatów czołowych, w szczególności zaś lewego (Kalat, 2007). Za centrum owych procesów uznaje się przetwarzanie emocji w mózgu, za które odpowiadają wspomniane płaty oraz układ limbiczny (Kalat, 2007). Przetwarzanie emocjonalne jest przy tym jednym z istotnych fundamentów ekstrawertyczności. Osoby o jej wysokim na-

tężeniu zwracają uwagę na inne rodzaje bodźców, niż osoby o niskim poziomie tej cechy (Canli, 2006). Do podobnych wniosków w swojej teorii emocji jako nadrzędnych systemów wykonawczych dochodzi Panskeep (2008). Jego zdaniem systemy emocjonalne ewoluowały ze względu na swoją użyteczność w procesie oceny i wyboru zachowanie adekwatnego w danej sytuacji. Z tego powodu nie można mówić o jakimkolwiek procesie poznawczym zachodzącym w umyśle, który przebiegałby bez udziału procesów emocjonalnych. Stanowią one centralne punkty w układzie przetwarzania informacji: docierają do nich wszelkie bodźce wejściowe, zaś efektem ich działania jest generowanie reakcji.

W paragrafie dotyczącym teorii „wielkich” czynników opisana została propozycja Ashtona i Lee (2001; Lee i Ashton, 2006) wprowadzająca nadrzędne czynniki „grupujące” dla ich sześcioczynnikowego modelu. Podobne rozwiązania proponują również neuropsycholodzy. Elliot i Trash (2002) wprowadzili pojęcie temperamentu dążeńowego oraz unikowego. Pierwszy z nich związany jest z ekstrawertycznością, pozytywnym stylem afektywnym oraz silniejszym oddziaływaniem BAS, podczas gdy drugi – z neurotycznością (emocjonalnością), negatywnym stylem afektywnym, a także silniejszym oddziaływaniem BIS.⁴ Analogiczną koncepcję proponuje DeYoung (2010). Badania prowadzone przez niego pozwoliły na wyróżnienie dwóch meta-czynników grupujących wariancję elementów Wielkiej Piątki. Neurotyczność, ugodowość i sumienność weszły w skład meta-czynnika α , określonego jako stabilność, podczas gdy ekstrawertyczność i otwartość złożyły się na meta-czynnik β , nazwany plastycznością.

Podsumowanie

Koncepcje, modele oraz teorie zarysowane w niniejszym artykule z wielu stron próbują opisać złożony twór, jakim jest osobowość człowieka. Różnorodność rozwiązań w nich stosowanych sprawia, że na pierwszy rzut oka można je traktować jako konkurencyjne oraz niespójne. Istnieje jednak spory zasób wspólnych punktów, które skłaniają do podejmowania prób ich integracji.

Pierwszym z nich jest bezpośrednie nawiązywanie przez teorie utajonego poznania i samowiedzy do pojęcia cechy. Oba nurty zakładają, że w sieć wiedzy społecznej i wiedzy o sobie immamentnie wpisane są cechy osobowości odnoszone zarówno do obrazu Ja, jak i do reprezentacji innych osób. Jakkolwiek autorzy tych teorii nie nawiązują wprost do myśli Cattella, Costy i McCrae oraz Ashtona i Lee, to jednak nie wydaje się dużym nadużyciem zaproponowanie ich definicji w miejsce pojęcia cechy stosowanego we wspomnianych teoriach.

Kolejnym wspólnym punktem jest graficzny układ elementów dwóch opisywanych nurtów teoretycznych. Zarówno w jednym, jak i w drugim zakłada się, że poszczególne konstrukty (cechy, reprezentacje, obrazy etc.) układają się w kształt hierarchicznej sieci. Jakkolwiek teorie cech milczą na temat zasad owych powiązań, to wydaje się, iż można podejmo-

⁴ BAS – system aktywacji behawioralnej (*behavioral activation system*; BAS); odpowiada za zachowania związane z dążeniem do określonego celu; BIS – system hamowania behawioralnego (*behavioral inhibition system*; BIS); jego zadaniem jest stłumienie albo zatrzymanie zachowania ukierunkowanego na osiągnięcie celów (Herrington i in., 2006).

wać próby przenoszenia ich z teorii utajonego poznania, zaś następnie empirycznej weryfikacji postawionych na tej podstawie hipotez.

Silnych argumentów wspierających próby łączenia obu nurtów myślenia o osobowości dostarczają badania biologiczne i neuropsychologiczne. Opisanie wspólnych mechanizmów funkcjonowania elementów obu teorii, począwszy od poziomu neurotransmiterów, przez układy neuronalne, na elementach mózgu skończywszy pozwalają wnioskować, że oba ujęcia osobowości mówią o tym samym tworze „umiejscowionym” w układzie nerwowym człowieka. Wreszcie badania zmierzające do wykrycia dwóch podstawowych czynników osobowości pozwalają zredukować ilość pojęć do dwóch: pobudzania i hamowania. Należy przy tym zwrócić uwagę, że są to elementy zbieżne dla obu analizowanych teorii: (a) mówi się o cechach osobowości związanych z zachowaniem nastawionym na eksplorację zewnętrznego środowiska oraz na wycofanie się z owej eksploracji, zaś (b) węzły sieci społecznej mogą się nawzajem pobudzać oraz hamować. Wydaje się, że klucz do poznania sposobów funkcjonowania osobowości może leżeć w podstawowej właściwości neuronów: zdolności do przekazywania pobudzenia albo do powstrzymywania owego pobudzenia (Longstaff, 2009).

Przegląd literatury zawarty w tej pracy z pewnością nie jest wyczerpujący, lecz ma za zadanie przybliżyć opisywaną problematykę badawczą oraz naświetlić kierunki dociekań i wnioski płynące z tychże. Dokonany dobór pozycji podyktowany był celem niniejszego artykułu, którym było opisanie teorii cech oraz teorii utajonego poznania, a także przytoczenie argumentów ukazujących wspólne obszary zawarte w obu gałęziach wiedzy o człowieku. Być może praca ta ułatwi w przyszłości podejmowanie prób integracji obu nurtów teoretycznych.

Bibliografia

1. Ashton, M. C., Lee, K. (2001). A theoretical basis for the major dimensions of personality. *European Journal of Personality*, 15, 327-353.
2. Ashton, M. C., Lee, K. (2009). An investigations of personality types within the HEXACO personality framework. *Journal of Individual Differences*, 30, 181-187.
3. Ashton, M. C., Lee, K., de Vries, R. E., Perugini, M., Gnisci, A., Sergi, I. (2006). The HEXACO model of personality structure and indigenous lexical personality dimensions in Italian, Dutch and English. *Journal of Research in Personality*, 40, 815-875.
4. Banse, R., Greenwald, A. G. (2007). Personality and implicit social cognition: Past, present and future. *European Journal of Personality*, 21, 371-382.
5. Barton, K., Cattell, R. B., Conner, C. V. (1972). The identification of “state” factors through P-technique factor analysis. *Journal of Clinical Psychology*, 28, 459-463.
6. Bouhard Jr, T. J., Loehlin, J. C. (2001). Genes, evolution and personality. *Behavior Genetics*, 31, 243-273.
7. Canli, T. (2006). *Genomic imaging of extraversion* W: Canli, T. (red.). *Biology of personality and individual differences* (s. 93-115). Nowy Jork: The Guilford Press.
8. Carlston, D. (2010). *Models of implicit and explicit mental representations*. W: Gawronski, B., Payne, B. K. (red.). *Handbook of implicit social cognition: Measurement, theory and applications* (s. 38-61). Nowy Jork: The Guilford Press.

9. Cattell, R. B. (1948). Primary personality factors in the realm of objective test. *Journal of Personality*, 16, 459-486.
10. Cattell, R. B. (1950). *Personality: A systematic theoretical and factual study*. Nowy Jork: McGraw-Hill Book Company.
11. Cattell, R. B. (1971). *The meaning and strategic use of factor analysis*. W: Cattell, R. B. (red.). *Handbook of multivariate experimental psychology* (s. 174-243). Chicago: Rand McNally & Company.
12. Cattell, R. B. (2009). Personality Structure and Measurement II: The Determination and Utility of Trait Modality. *British Journal of Psychology*, 100, 233-248.
13. Clark, L. A., Watson, D. (2008). *Temperament: An organizing paradigm for trait psychology*. W: John, O. P., Robins, R.W., Pervin, L. A. (red.), *Handbook of personality: Theory and research* (s. 265–286). Nowy Jork: The Guilford Press.
14. Depue, R. A. (2006). *Intrapersonal behavior and the structure of personality: Neurobehavioral foundation of agentic extraversion and affiliation*. W: Canli, T. (red.). *Biology of personality and individual differences* (s. 60-92). Nowy Jork: The Guilford Press.
15. DeYoung, C. G. (2010). Personality neuroscience and the biology of traits. *Social and Personality Psychology Compass*, 4, 1165-1180.
16. DeYoung, C. G., Gray, J. R. (2009). *Personality neuroscience: Explaining individual differences in affect, behavior and cognition*. W: Corr, P. J., Matthews, G. (red.), *Cambridge handbook of personality* (s. 323-346). Nowy Jork: Cambridge University Press.
17. DeYoung, C. G., Hirsh, J. B., Shane, M. S., Papademetris, X., Rajeevan, N., Gray, J. R. (2010). Testing predictions from personality neuroscience: Brain structure and the Big Five. *Psychological Science*, 21, 820-828.
18. Elliot, A. J., Trash, T. M. (2002). Approach-avoidance motivation in personality: Approach and avoidance temperaments and goals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 804-818.
19. Falcone, M., Jepson, C., Sanborn, P., Capella, J. N., Lerman, C., Strasser, A. A. (2011). Association of BDNF and COMT genotypes with cognitive processing of anti-smoking PSAs. *Genes, Brain and Behavior*, 10, 862-867.
20. Fazeli, S. H. (2012). The exploring nature of the assessment instrument of five factors of personality traits in the current studies of personality. *Asian Social Science*, 8, 264-275.
21. Gillespie, N. A., Martin, N. G. (2006). *Neuroticism as a genetic marker for mood and anxiety*. W: Canli, T. (red.). *Biology of personality and individual differences* (s. 225-250). Nowy Jork: The Guilford Press.
22. Greenwald, A. G., Banaji, M. R. (1995). Implicit social cognition: Attitudes, self-esteem, and stereotypes. *Psychological Review*, 102, 4-27.
23. Greenwald, A. G., McGhee, D. E., Schwartz, J. K. L. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The Implicit Association Test. *The Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1464-1480.
24. Greenwald, A. G., Rudman, L. A., Nosek, B. A., Banaji, M. R., Farnham, S. D., Mellot, D. S. (2002). A unified theory of implicit attitudes, stereotypes, self-esteem and self-concept. *Psychological Review*, 109, 3-25.
25. Hall, C. S., Lindzey, G., Campbell, J. B. (2010). *Teorie osobowości*. Warszawa: PWN.

26. Herrington, J. D., Koven, N. S., Miller, G. A., Heller, W. (2006). *Mapping the neural correlates of dimensions of personality, emotion and motivation*. W: Canli, T. (red.). *Biology of personality and individual differences* (s. 133-156). Nowy Jork: The Guilford Press.
27. Hughes, S., Barnes-Holmes, D., Vahey, N. (w druku). Holding on to our functional roots when exploring new intellectual islands: A voyage through cognition research. *Journal of Contextual Behavioral Science*.
28. Ito, T. A. (2010). *Implicit social cognition: Insights from social neuroscience*. W: Gawronski, B., Payne, B. K. (red.). *Handbook of implicit social cognition: Measurement, theory, and applications* (s. 80-92). Nowy Jork: The Guilford Press.
29. Kalat, J. W. (2007). *Biologiczne podstawy psychologii* (s. 219-226, 356-363, 387-417). Warszawa: PWN.
30. Kutter, P. (2000). *Współczesna psychoanaliza: Psychologia procesów nieświadomych* (s. 68-93). Gdańsk: GWP.
31. Lee, K., Ashton, M. C. (2004). Psychometric properties of the HEXACO Personality Inventory. *Multivariate Behavioral Research*, 39, 329-358.
32. Lee, K., Ashton, M. C. (2006). Further assessment of the HEXACO Personality Inventory: Two new facet scales and an observer report form. *Psychological Assessment*, 18, 182-191.
33. Longstaff, A. (2009). *Neurobiologia* (s. 43-46). Warszawa: PWN.
34. McCrae, R. R., Costa, P. T. (2005). *Osobowość dorosłego człowieka: Perspektywa teorii pięcioczynnikowej*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
35. Nęcka, E., Orzechowski, J., Szymura, B. (2007). *Psychologia poznawcza* (s. 21-97, 177-228, 320-340). Warszawa: Academica i PWN.
36. Nosek, B. A. (2007). Understanding the individual implicitly and explicitly. *International Journal of Psychology*, 42, 184-188.
37. Oleś, P. K., Drat-Ruszczak, K. (2008). *Osobowość*. W: Strelau, J., Doliński, D. (red.). *Psychologia: Podręcznik akademicki* (t. 1., s. 651-764). Gdańsk: GWP.
38. Panskeep, J. (2008). *Emocjonalne systemy operacyjne a subiektywność: Problemy metodologiczne i ramy pojęciowe dla neurobiologicznej analizy afektu*. W: Klawitter, A. (red.) *Formy aktywności umysłu: Ujęcia kognitywistyczne* (t. 1, s. 73-111). Warszawa: PWN.
39. Payne, B. K., Gawronski, B. (2010). *A history of implicit social cognition*. W: Gawronski, B., Payne, B. K. (red.). *Handbook of implicit social cognition: Measurement, theory and applications* (s. 1-15). Nowy Jork: The Guilford Press.
40. Pervin, L. A., John, O. P. (2002). *Osobowość: Teoria i badania* (s. 251-312, 265-311). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
41. Przybysz, P. (2009). *Wprowadzenie*. W: Klawitter, A. (red.). *Formy aktywności umysłu: Ujęcia kognitywistyczne* (t. 2, s. 135-144). Warszawa: PWN.
42. Schnabel, K. (2004). *Implicit personality self-concept: Assessment and validation*. [niepublikowana praca doktorska dostępna 2013-09-06 pod adresem <http://edoc.hu-berlin.de/dissertationen/schnabel-konrad-2004-04-19/PDF/Schnabel.pdf>].
43. Schnabel, K., Asendorpf, J. B. (2010). *The self-concept: New insights from implicit measurement procedures*. W: Gawronski, B., Payne, B. K. (red.). *Handbook of implicit social cognition: Measurement, theory, and applications* (s.408-425). Nowy Jork: The Guilford Press.

44. Schnabel, K., Asendorpf, J. B., Greenwald, A. G. (2007). Using Implicit Association Tests for the assessment of implicit personality self-concept. W: Boyle, G. J., Matthews, G., Saklofske, H. (red.). *Handbook of personality theory and testing* (s. 508-528). Londyn: Sage.
45. Schnabel, K., Banse, R., Asendorpf J. B. (2006). Assessment of implicit personality self-concept using the implicit association test (IAT): Concurrent assessment of anxiousness and angeriness. *British Journal of Social Psychology*, 45, 373-396.
46. Siers, B. P., Christiansen, N. D. (2012). On the validity of implicit association measures of personality traits. *Personality and Individual Differences*, 54, 361-366.
47. Siuta, J. (2009). *Inwentarz Osobowości NEO-PI-R Paula T. Costy i Roberta R. McCrae* (s. 25-37). Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
48. Steffens, M. C., König, S. S. (2006). Predicting spontaneous Big Five behavior with Implicit Association Test. *European Journal of Psychological Assessment*, 22, 13-20.
49. Yovel, I., Friedman, A. (2013). Bringing the gap between explicit and implicit measurement of personality: The questionnaire-based Implicit Association Test, *Personality and Individual Differences*, 54, 76-80.
50. Zuckerman, M. (2006). *Biosocial bases of sensation seeking*. W: Canli, T. (red.). *Biology of personality and individual differences* (s. 37-59). Nowy Jork: The Guilford Press.